

काकज

कोकः सारसशारिका शुक्र इमे
भक्ष्या न श्रुतास्तथा ॥

मृहचटकचकोराः काकजात्याश्च श्येनाः

पिकशुकविषप्रदो भृङ्गदायूहकल्काः ।

जलकरटकपोता प्रोतकी खञ्जरीटाः

कलविकमशकाद्या यूकपिङ्गादयोऽप्ये ॥

एते भक्ष्या नैव भक्ष्या न चेष्टा

ये चाप्यनेऽघातनामाद्यजाश्च ।

अप्ये चापि श्वापदा ये च निन्द्या-
स्ते चाखाद्या वर्जिताश्चात्र सर्वे ॥

इति हारीते प्रथमखण्डे । ११ अः ॥

“काकजङ्गुररचाभासशश्यालुक्चिक्षित्ये-
नमप्रप्रभृतयः प्रसहाः ॥

“एते सिंहादिभिः सर्वे समाना वायसादयः ।

रसवीर्यं विपाकेषु विशेषाच्छेषिणे हिताः” ॥

इति सञ्चुते सूत्रस्थाने । ४६ अः ॥ पीठसर्पी ।

खोंडा इति भाषा । द्वीपविशेषः । परिमाणभेदः ।

वृक्षविशेषः । शिरोऽवच्छालनम् । इति हेमचन्द्र-

मेदिनीकरौ । तिलकः । अतिदृष्टः । इति शब्द-
रत्नावली ॥

काककज्जुः, स्त्री, (काकप्रियः कज्जुः ।) चीनकः । इति
हेमचन्द्रः ॥

काककला, स्त्री, (काकस्य कला अङ्गं जङ्गावयवः
तद्वत् अङ्गं यस्याः ।) काकजङ्गावृक्षः । इति
जटाधरः ॥

काकज्जी, स्त्री, (काकं हन्तीति । काक + हन् + टः
टित्वात् डीप् ।) महाकरज्जुः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

काकचिच्चा, स्त्री, (काकवर्णा चच्चा प्रान्तभागः फले
यस्याः । एषोदरादित्वात् साधुः ।) गुञ्जा । इति
शब्दरत्नावली । कुञ्च इति भाषा । (गुञ्जाशब्दे-
ऽस्या विवरणं बोद्धव्यम् ॥)

काकचिच्चिः, स्त्री, (काकवर्णा चच्चा प्रान्तभागः फले
यस्याः । एषोदरादित्वात् साधुः ।) गुञ्जा । इति
शब्दरत्नावली ॥

काकचिच्ची, स्त्री, (काकचिच्चि + वा डीप् ।) गुञ्जा ।
इत्यमरः । २ । ४ । ६८ ॥ (अस्याः पर्यायो भाव-
प्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे । यथा,—

“श्वेता रक्तोचटा प्रोक्ता कृष्णला चापि सा स्मृता ।

रक्तासा काकचिच्ची स्यात् काकानन्ती च रक्तिका ।

काकादनी काकपीलुः सा स्मृता काकवस्त्ररी” ॥

गुञ्जाशब्दे विवरणान्तरं ज्ञेयम् ॥)

काकच्छदः, पुं, (काकस्य छदः पक्ष इव छदो यस्य ।)
खञ्जनपत्नी । इति शब्दरत्नावली ॥

काकच्छदिः, पुं, खञ्जनपत्नी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
(खञ्जरीटशब्देऽस्य विवृतिर्ज्ञेया ॥)

काकजङ्गा, स्त्री, (काकस्य जङ्गवावृक्षतिर्यस्याः ।)
खनामख्यातवृक्षविशेषः । केउया ठेङ्गा इति

भाषा । तत्पर्यायः । काकाङ्गो र काकाञ्ची र काक-
नासिका ४ । इति शब्दरत्नावली । कृषीवणः । इति

रत्नमाला । भ्राङ्गजङ्गा इ काकाङ्गा ७ सुलोमशा
८ पारावतपदी ९ दासी १० नदीकान्ता ११ ।

काकति

अस्या गुणाः । तिक्तत्वम् । उष्णत्वम् । हृमिप्रय-
कफवाधिर्याजीर्याजीर्याविषमज्वरनाशित्वम् । इति
राजनिर्घण्टः ॥

(“काकजङ्गा बला श्यामा ब्रह्मदण्डो हताङ्गलिः ।

एन्निपर्यां त्वपामागंस्तथा मृङ्गरजोऽष्टमः ॥

यधामन्यतं मूलं पुष्येयोद्भव यत्नतः ।

रक्तसूत्रेण संवेष्ट्य बद्धमैकाहिकं जयेत्” ॥

इति वैद्यकचक्रपाणिंसंयज्ञे ज्वराधिकारे ॥

मसीति लोके । अस्याः पर्याया गुणाश्च यथा,—

“काकजङ्गा नदीकान्ता काकतिक्ता सुलोमशा ।

पारावतपदी दासी काका चापि प्रकीर्तिता ॥

काकजङ्गा हिमा तिक्ता कषाया कफप्रसृजित् ।

निहन्ति ज्वरपित्ताखज्वरकण्डुविषकिमीन्” ॥

इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥

गुञ्जा । इति रत्नमाला ॥

काकजम्बू, स्त्री, (काकवर्णा जम्बूः ।) भूमिजम्बूः ।

क्षुद्रजम्बूः । इति शब्दमाला । वनजाम् इति

भाषा ॥

काकजम्बू, स्त्री, (कं जणं अकति आश्रयत्वेन गृह्णा-
तीति । क + अक + अच् + टाप् च । काका

जम्बूः । यदा काकवर्णा जम्बूः ।) जम्बूप्रभेदः ।

तत्पर्यायः । काकफला २ नादयी ३ काकवल्लभा

४ मृङ्गेष्टा ५ काकनीला ६ भ्राङ्गजम्बूः ७ धन-

प्रिया ८ अस्या गुणाः । कषायत्वम् । अक्षत्वम् ।

पाके मधुरत्वम् । गुरुत्वम् । दाहश्रमातिसार-

नाशित्वम् । वीर्यवृद्धिबलप्रदत्वम् । इति राज

निर्घण्टः ॥

काकणं, स्त्री, (कु ईषत् कणति निमीलति इति ।

अच् काकणं गुञ्जाफलं तददाहतिरस्यास्तीति

कृष्णरक्तचिह्नितत्वादस्य तथात्वम् ॥) कुष्ठविशेषः ।

तस्य लक्षणम् । यथा,—

“यत् काकणन्तिकावर्णमपाकं तीव्रवेदनम् ।

त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैव सिध्यति” ॥

इति माधवकरः ॥ (“काकणं तीव्रदाहकम् ॥

“पूर्वं रक्तञ्च कृष्णञ्च काकणन्तीफलोपमम् ।

कुष्ठलिङ्गैर्युतं सर्वैर्नैकवर्णं ततो भवेत् ॥

दोषभेदीयविहितैरादिश्लिङ्गकर्मभिः” ॥

इति वाभटे निदानस्थाने १४ अः ॥

“काकणन्तिका वर्णान्दादौ पश्चात् सर्वकुष्ठ-

लिङ्गसमन्वितानि पापीयसां सर्वकुष्ठलिङ्गसम्भवे

नानेकवर्णानि काकणानीति विद्यात् ।

इति निदानस्थाने ५ अः । चरकैयोक्तम् ॥)

काकणन्तिका, स्त्री, (कु ईषत् कणन्ती निमीलन्ती ।

कन् निमीलने शट् डीप् कोःकादेशः । ततः कन्

टाप् च एषोदरादित्वात् साधुः ।) गुञ्जा । इति

रत्नमाला । कुञ्च इति भाषा ॥

(“यत्काकणन्तिकावर्णमपाकं तीव्रवेदनम्” ॥

इति चरके चिकित्सास्थाने ७ अः ॥)

काकतिक्ता, स्त्री, (काकमांसवत् तिक्ता इति मध्यपद-

लोपि समासः ।) काकचिच्चा । इति रत्नमाला ।

कुञ्च इति भाषा । (अस्याः पर्यायो यथा,—

“काकजङ्गा नदीकान्ता काकतिक्ता सुलोमशा ।

काकप

पारावतपदी दासी काका चापि प्रकीर्तिता” ॥

इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)

काकतिन्दुकः, पुं, (कं जणं अकति इत्यण् । काकः

तिन्दुकः काकवर्णो वा तिन्दुकः काकप्रियस्तिन्दुका

वा ।) वृक्षविशेषः । माकड़ा केन्दु । माकड़ो

गाव् । काकतैन्दु इति च भाषा । तत्पर्यायः । का-

केन्दुः २ कुशकः ३ काकपीलुकः ४ । इत्यमरः

। २ । ४ । ६६ ॥ काकपीलुः ५ काकायः ६ काक

स्फूर्जः ७ काकाङ्गः ८ काकवीजकः ९ । अस्य

गुणाः । कषायत्वम् । अक्षत्वम् । गुरुत्वम् ।

वातविकारनाशित्वम् । पक्षस्य तस्य गुणाः ।

मधुरत्वम् । किञ्चित्पकारित्वम् । वान्तिपित्त-

नाशित्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ (काकायशब्दे-

ऽस्य विवरणं ज्ञेयम् ॥)

काकतुण्डः, पुं, (काकतुण्डस्येव वर्णोऽस्यस्य । अर्ध-

आदित्वात् अच् ।) काणागुरु । इति हेमचन्द्रः ॥

काकतुण्डिका, स्त्री, (काकतुण्डस्येव वर्णः फलांशेऽस्याः

इति ठन् । स्त्रियां टाप् च ।) काकचिच्चा । गुञ्जा ।

इति जटाधरः ॥

काकतुण्डी, स्त्री, (काकं ईषदुःखं तुण्डते नाशयतीति ।

तुडि उ बधे + अण् । गौरादित्वात् डीष् ।)

राजरीतिः । राजपित्तञ्च इति भाषा । इति राज-

निर्घण्टः ॥ (काकतुण्डस्येवाहतिविद्यते ऽस्याः ।

अर्ध आदित्वाद् अच् । गौरादित्वात् डीष् ।) वृक्ष-

विशेषः । कौआडोडी । इति हिन्दी भाषा ।

तत्पर्यायः । काकादनी २ काकपीलुः ३ काक-

शिम्बी ४ रक्तला ५ भ्राङ्गादनी ६ वक्रशल्या ७

दुर्मोहा ८ वायसादनी ९ भ्राङ्गुखी १० वायसी

११ काकदन्तिका १२ भ्राङ्गुदन्ती १३ । अस्य

गुणाः । कटुत्वम् । उष्णत्वम् । तिक्तत्वम् । द्रव-

त्वम् । रसायनत्वम् । वातदोषहारित्वम् । रुचि-

कारित्वम् । पलितस्तम्भित्वम् । इति राज-

निर्घण्टः ॥

काकध्वजः, पुं, (काकमीषज्जलं वासं ध्वज इवास्य ।)

वाङ्वाभिः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

काकनामा, [न्] पुं, (काकस्य नाम नाम यस्य ।)

वक्रवृक्षः । इति रत्नमाला । (काकशीर्षशब्दे-

ऽस्य विवरणं बोध्यम् ॥)

काकनांसः, पुं, (काकस्य नासाया वर्णः इव फले यस्य ।)

विकण्टकवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

काकनासा, स्त्री, (काकस्य नासा इव फलमस्याः ।)

काकजङ्गावृक्षः । इति जटाधरः ॥ (अस्याः पर्याया

गुणाश्च यथा, भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे १ भागे ।

“काकनासा तु काकाङ्गी काकतुण्डफला च सा ।

काकनासा कषायोच्चा कटुका रस पाकयोः ।

कपञ्जी वामनीतिक्ता शोधाशः श्वित्रकुष्ठद्वम्” ॥

काकनासिका, स्त्री, (काकनासा ततः स्वार्थे कन्

टाप् अत इत्वम् ॥) काकजङ्गावृक्षः । इत्यमरः ।

२ । ४ । ११८ ॥ रक्तचिच्छत् । इति राजनिर्घण्टः ।

काकपक्षः, पुं, (काकस्य पक्ष इव आकारोऽस्यस्य ।

काकपक्ष + अच् ।) मलकपार्श्वद्वये केशरचना-

विशेषः । काण्टाटा जुल्पी इति च भाषा ।